

علی اقلیدی نژاد

# دو عامل

## ارزنده در

# تربیتی سازنده

حالت ضعف به سر برده، در مقابل اعمال پسندیده نیاز به تشویق دارند تا آن‌ها را در خود تقویت نمایند. در مقابل، نیاز به تنبیه در جهت ترک خصصت‌های نکوهیده نیز امری گریزناپذیر است.

از این رو با توجه به اهمیت این دو شیوه متضاد و کارساز، به هر کدام از این دو به گونه‌ای جداگانه می‌پردازیم تا خواننده محترم، خود در فرایندی فعال با ترکیب دقیق این دو عامل تربیتی شیوه‌ای درخور در تربیت دینی کودکان برگزیند.

### تشویق عاملی سازنده

این انتظار که کودک یا نوجوان بدون تشویق به وظایف خود عمل

یکی از شیوه‌های تربیتی - تبلیغی، سود جستن از تشویق و تنبیه است. تشویق وسیله‌ای برای ایجاد شوق، انگیزه و رغبت برای انجام کارهای نیک و ایجاد عادت‌های پسندیده می‌باشد و تنبیه، عاملی برای

جلوگیری از پیدایش خصصت‌های ناپسند یا انجام کارهای زشت و ترک عادت‌های نکوهیده به شمار می‌رود. بی‌گمان هر دو عامل تشویق و تنبیه در پیشرفت تربیتی انسان‌ها نقش مؤثری دارند. به کارگیری این دو شیوه در تمام مراحل زندگی انسان‌ها مفید و سازنده است، اما در دوران کودکی به کار بستن این شیوه اهمیت بیشتری دارد، زیرا کودکان از لحاظ رشد فکری و معنوی در

رضامندی و خشنودی را در او به وجود می‌آورد. همین احساس در تکرار عمل به وی یاری می‌رساند. به عنوان مثال وقتی در کلاس آموزش قرآن در صدد آموزش قرآن می‌باشیم بهتر است به جای اشکال از اعراب و تجوید و ... بر نکات مثبت و پیشرفت‌های جزئی تکیه نماییم و در این میان برخی اشتباهات را به نر می‌گوشزد نمائیم.

مطمئن باشید خود به خود انگیزه خواندن بهتر در کودک به وجود خواهد آمد. زیرا تذکرهای مستقیم، متناسب با روحیه لطیف و تشویق‌پذیر کودک نیست.

تشویق عاملی کارا و مؤثر در تقویت رفتار انسان‌ها و شکوفایی استعدادهای نهفته ایشان است. این عامل سبب پیدایش نشاط و خودباوری در کودک و نوجوان شده، وی را از دلزدگی و ناامیدی دور می‌سازد. مناسب است، به یک نمونه جالب و واقعی از اثر تشویق اشاره نمائیم:

«اولین بار که بنا شد به منبر بروم، نزد آقا شیخ علی اکبر رشتی رفتم و

نماید، انتظاری بجا و درست نیست. تشویق سبب می‌شود کودک یا نوجوان انگیزه و شوق لازم را برای انجام کارهای شایسته به دست آورده، از این رهگذر عادت به انجام کارهای شایسته در وجود او نهادینه شود.

اگر کودک پس از انجام عملی شایسته تشویق، مورد تحسین قرار گیرد، شیرینی تشویق در خاطره او باقی خواهد ماند و انگیزه او را در تکرار آن عمل قوی‌تر خواهد ساخت.

روزی امام حسن مجتبی علیه السلام کودکی را دیدند که نان خشکی در دست داشت، لقمه‌ای از آن می‌خورد و لقمه دیگر را به سگی که در آنجا بود می‌داد. آن کودک فرزند یکی از بردگان بود. امام از او پرسید: پسر جان، چرا چنین می‌کنی؟ کودک جواب داد: من از خدای خود شرم دارم که غذا بخورم و حیوانی گرسنه به من بنگرد و به او غذا ندهم. حضرت از روش و سخن زیبایی او خرسند شدند و دستور دادند غذا و لباس فراوانی به او عطا کنند. سپس وی را از اربابش خریده آزاد نمودند.<sup>۲</sup>

تشویق، روح کودک را در جهت انجام کار تقویت نموده، احساس

این جا رفته، در خانه بروند. به این ترتیب، اولین منبر خیلی مورد توجه قرار گرفت.

آن شب وقتی به منزل آمدیم، پدرم گفت: با این که اولین منبرت بود، خوب صحبت کردی و مطالب را بدون وحشت، نگرانی و اضطراب بیان کردی، من هم صادقانه گفتم: آن آفرین آقا شیخ محمد شمیرانی این اثر را در من گذاشت.»<sup>۳</sup>

### انواع تشویق

تشویق صورت‌های گوناگونی دارد. نگاه محبت‌آمیز، سپاس‌گفتاری، نوازش عملی، تعریف در نزد دیگران، دادن هدیه و پاداش و ... همگی از گونه‌های تشویق به شمار می‌روند و می‌توان با توجه به جایگاه‌ها و موقعیت‌ها، از آن‌ها بهره‌برداری کرد.

اما آنچه سزاوار توجه است آن است که رشد کودک مراحل مختلفی دارد. با توجه به این مطلب تشویق باید متناسب با وابستگی، گرایش و علاقه کودک ارائه شود. شاید مدادرنگی بتواند کودک ۷ ساله را خوشحال کند اما در تأثیرگذاری آن بر کودک ۱۱ ساله بایستی تأمل نمود. بنابراین در تشویق،

گفتم: یک منبر برای من بنویس. او برای من یک منبر نوشت. من این منبر را حفظ کردم. تصمیم گرفتم اولین منبرم در مسجدی که پدرم شب‌ها در آن جا نماز جماعت اقامه می‌کرد، باشد. آقا شیخ محمد شمیرانی که ده‌ها بار مرا دیده بود، وقتی مرا در بالای منبر دید بهت‌زده به من خیره شد. دیگران نیز به نافله عشاء پرداختند و همگی به من نگاه می‌کردند. شروع به سخنرانی کردم و مطالبی را که حفظ کرده بودم مطرح نمودم.

خیلی خوب به خاطر دارم که ابتدای منبری که آقای عزمی (رشتی) برایم نوشته بود چند بیت شعر داشت، وقتی این چند بیت شعر را خواندم آقا شیخ محمد شمیرانی با صدای بلند گفت: آفرین. این کلمه در آن روزگار به من چنان قدرتی داد که هر وقت بشنوم یا در کتابی بخوانم که تشویق چه میزان مؤثر است، این آفرین او مثل آفتابی در ضمیر من می‌درخشد.

شاید در آن موقع ۱۵ یا ۱۶ ساله بودم، بعضی‌ها همان شب به پدرم گفتند: اجازه بدهید جلسه‌ای هم در خانه بگیریم و ایشان این منبری را که

ملاحظه رغبت‌های کودکان و مراحل رشد ایشان بسیار ضروری است.

### قانون تشویق

تشویق نیز مانند هر چیز دیگر بایستی در چارچوب خاص خود به کار گرفته شود تا اثرات مطلوب بر جای گذارد. از این رو توجه به نکات بعدی ضروری می‌نماید:

#### یکم. در تشویق زیاده‌روی نکنید

زیاده‌روی در تشویق موجب کاسته شدن از ارزش آن می‌شود و از سویی توقع کودک را بالا می‌برد، زیرا در وی این انتظار به وجود می‌آید که برای هر کار کوچک و بزرگ باید مورد تشویق قرار گیرد. از دیگر زیان‌های زیاده‌روی در تشویق، کاهش حس مسؤولیت‌پذیری در کودک است، زیرا تا تشویق در کار نباشد وی انگیزه لازم برای انجام کار را در خود احساس نمی‌کند به همین خاطر از وظایفی که بر عهده او گذاشته می‌شود شانه خالی می‌کند. بنابراین تشویق نباید به صورت یک جریان مداوم و پیوسته در آید. بلکه بایستی گاه به گاه و گام به گام در جهت رشد شخصیت کودک باشد.

دوم. غرور آفرین نباشد

در تشویق‌های گفتاری و کلامی نباید به گونه‌ای عمل نمود که کودک دچار خودبینی و خود برتر بینی شود. به همین جهت مناسب است در نوع و اژگانی که در تشویق‌های کلامی به کار می‌رود دقت شود. زیرا پیدایش خود بزرگ بینی موجب واکنش‌های منفی در کودک شده، اثرهای زیانباری بر روح او وارد ساخته، موجب عقب افتادگی اخلاقی وی خواهد گشت.

#### سوم. علت تشویق‌ها مشخص

باشد

دلیل تشویق باید به گونه‌ای روشن و شفاف به کودک یا نوجوان، حتی بزرگسال گفته شود، تا او بداند در برابر چه کاری مورد تشویق قرار گرفته است. این مسأله موجب می‌شود وی در پی انجام دوباره آن کار برآید. از این رو بهتر است در هنگام تشویق به جای به کار بردن پسر خوب، شاگرد ممتاز و ... گفته شود: چون محمد در تمیز کردن مسجد کمک کرده است، چون حسین در کلاس به درس‌ها خوب گوش می‌داد، چون علی در نماز اول وقت شرکت می‌کرد.

این رویه زیبا در سیره امام

صادق علیه السلام به خوبی آشکار است. هشام بن حکم جوانی بود که در علوم عقلی و کلامی تبحر داشت. او از سنین کودکی در پی دانش و حقیقت جویی بود. روزی به هنگامی که هنوز در سنین نوجوانی به سر می برد و تازه سبزه عارضش دمیده بود، در سرزمین مناصرت امام صادق علیه السلام رسید و عده ای از بزرگان و سالخوردهگان شیعه نیز حضور داشتند، افرادی مانند: حمران بن اعین، قیس بن ماصر، ابوجعفر اخول و دیگر بزرگان در محضر امام بودند. امام صادق علیه السلام برای تشویق هشام، وی را بر حاضران مقدم داشت و مقام او را بلند گردانید و او را در کنار خود نشانید. این امر بر بعضی از یاران حضرت گران آمد، حضرت به آنان فرمود: احترام و اکرام من نسبت به این نوجوان، از آن جهت است که او به وسیله دانش خود، با تمام قوا ما را یاری می کند.<sup>۴</sup>

بیان علت تشویق نه تنها موجب تقویت رفتار مورد نظر در کودک می شود بلکه شبهه تبعیض را از ذهن دیگر کودکان می زداید و راهکار جدیدی برای رسیدن به تشویق به

آن‌ها می آموزد.

#### چهارم. تشویق متناسب

تشویق باید با کار انجام شده تناسب داشته باشد. مثلاً در مقابل کاری کوچک نباید جایزه ای بزرگ داد یا به عکس در مقابل کاری بزرگ و شایسته، تشویقی کوتاه و کم بها ارائه داد. در برخورد پیامبر با یک نوجوان، نمونه عسینی این مسئله را در می یابیم. «نوجوانی که هنوز به سن بلوغ نرسیده بود عطسه ای کرد و پس از آن طبق سیره و سنت مسلمین گفت: الحمد لله رب العالمین. در این هنگام پیامبر اکرم که شاهد این جریان بود به جوان فرمود: «بارک الله فیک» و او را با گفتار خویش تشویق نمود.<sup>۵</sup> در واقع پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در برابر گفتار نیک نوجوان، تشویقی مناسب را برگزیدند و با کلام خود، او را تحسین نمودند.

#### پنجم. تشویق دارای بار ارزشی

باشد

همان گونه که پیشاپیش آمد، تشویق نباید حالت یکنواختی به خود بگیرد. از سوی دیگر تشویق راهی است برای نشان دادن خوبی ها و جدا ساختن کودک از بدی ها. از این رو

کنید. ع

دوری از وعده‌های تهی از واقعیت و دروغ، جوّ امنی را در محیط تربیتی حکمفرما می‌کند، فضایی آکنده از ایمان و اطمینان که می‌تواند فرایند تربیت دینی را در جاده‌ای هموار هدایت نماید. و نور ایمان را بر دل‌های مریبان تربیتی و تربیت یافتگان بتاباند. شاید سخن امام علی علیه السلام تأییدی بر این مطلب باشد که فرمودند: «لَا يَجِدُ عَبْدٌ طَعْمَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَتْرَكَ الْكِذْبَ هَزْلَهُ وَجِدَهُ»؛ بنده‌ای طعم ایمان را نمی‌چشد مگر این که دروغ را چه شوخی، چه جدی ترک کند.

#### هفتم. تشویق فوری باشد

تشویق باید بلافاصله پس از انجام گرفتن رفتار پسندیده انجام شود، تا کودک ضمن درک رفتار پسندیده از لذت و شیرینی رفتار خوب نیز بهره‌مند شود. سیره امام مجتبی علیه السلام در این زمینه الگویی قابل اجرا و آموختنی است: «روزی امام مجتبی بر کودکانی می‌گذشتند. آن‌ها در حال بازی بوده، قرص نانی را که داشتند می‌خوردند. کودکان با مشاهده امام از وی دعوت کردند تا در خوردن نان همراهی‌شان

سزاوار است برای آن که کودک با جنبه‌های معنوی و ارزشی عمل نیز آشنا شود از پاداش‌های معنوی نیز سخن به میان آورده شود، به عنوان مثال به او گفته شود اگر در طول تابستان به طور مرتب برای نماز صبح بیدار شوی یا هر روز اول صبح یک صفحه قرآن بخوانی، مطمئن باش خداوند از تو راضی خواهد شد و در کارهایت موفقیت بیشتری به دست خواهی آورد، من نیز در صورت امکان برایت جایزه‌ای تهیه می‌کنم.

#### ششم. وفا به وعده‌ها

مریبان دینی یا والدین باید به وعده‌هایی که به کودکان می‌دهند پای‌بند بوده، از وعده‌های دروغ و آنچه در توان آن‌ها نیست پرهیز نمایند. زیرا وعده‌های پوچ تنها به بی‌اعتمادی فرزندان دامن خواهد زد و بذر عدم اطمینان به دیگران و دروغ‌گویی را در وجود آن‌ها خواهد پاشید. کلام نورانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تأیید همین گفتار ارزیابی می‌شود که فرمودند: «کودکان را دوست بدارید و نسبت به آن‌ها مهربان باشید و به وعده‌هایی که به آن‌ها داده‌اید وفا

شود نه آن که وابسته به حفظ سخت ترین جزء قرآن باشد.

البته از سوی دیگر پاداش نباید به صورتی ارائه شود که به راحتی قابل دستیابی باشد بلکه رعایت میانه روی در این میان بسیار لازم و ضروری است.

### نهم. تشویق نه تبعیض

در تشویق و پاداش دهی نباید بین کودکان تبعیض قائل شد. این کار اثر تشویق را از بین برده، مشکلات جدیدی را به وجود می آورد. البته توجه به میزان فعالیتها و رفتارهای ارزشمند کودکان و اختصاص تشویق و پاداش متناسب به هر کدام با این بحث تعارضی ندارد. بلکه سخن آنجاست که در گروه های یکسان نیاستی تبعیض قائل شد.

اهمیت رفتارهای عادلانه و بدور از نابرابری تا آن جا است که پیامبر، یکی از اصحاب خود را به همین واسطه توبیخ نموده، او را به عدالت سفارش می فرمایند. «نعمان بن بشیر می گوید: روزی پدرم به من هدیه ای داد و به دیگر برادران و خواهرانم

کند. حضرت با مهربانی فرود آمدند و با آنان مشغول خوردن نان شدند. سپس همه را به خانه خود بردند و به آنان خوراک و لباس مرحمت کرده، فرمودند: «فضیلت و برتری ویژه این کودکان است. زیرا تمام دارایی خود را (که همان قرص نان بود) با من قسمت نمودند، ولی ما بیش از آنچه که به آنان خوراندیم، موجود داریم.»<sup>۸</sup>

در این حادثه امام نه تنها بلافاصله به تشویق و واکنش مثبت (تقویت کننده مثبت) پرداختند بلکه گام را بالاتر نهاده با تشویق کلامی آنان را تحسین نموده اند.

### هشتم. دستیابی به پاداش و

#### تشویق ناممکن و سخت نباشد

پاداش باید به گونه ای باشد که کودک با بهبود بخشیدن به رفتارهای خویش، بتواند به دفعات از آن برخوردار شود نه آن که شرایط رسیدن به پاداش برای او طاقت فرسا باشد، چرا که به یأس و ناامیدی کودک منجر خواهد گشت و ادامه راه را برای کودک دشوار و حتی ناممکن خواهد ساخت به عنوان مثال پاداش پس از حفظ یک یا چند سوره کوچک در نظر گرفته

مربیان دینی بتوانند از این روش  
گرانها با رعایت و شناخت حد و  
مرزهایش سود ببرند، بی‌گمان خواهند  
توانست شعله‌های شوق و رغبت را  
در جان کودک بیفروزند و او را در  
مسیری دلپذیر و با آسودگی خاطر  
رهنمون شوند و از پاداش‌های الهی  
بهره‌مند گردند.

ادامه دارد ...

### پی‌نوشت‌ها:

- ۱- برای اطلاع بیشتر بنگرید به نظام تربیتی اسلام، حاجی ده‌آبادی و راهنمای پدران و مادران، محمدعلی سادات، ج ۲.
- ۲- الگوهای تربیت اجتماعی، محمدعلی کریمی‌نیا، ص ۳۲۹ به نقل از البداية والنهاية، ج ۸، ص ۳۸.
- ۳- مبلغان، ش ۹، ص ۱۰۷.
- ۴- سفينة البحار، ج ۲، ص ۷۱۹ و الگوهای تربیت اجتماعی، ص ۳۲۱.
- ۵- نظام تربیتی اسلام، محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی، ص ۱۷۰.
- ۶- وسایل الشیعه، ج ۲، ص ۱۳۴.
- ۷- کافی، ج ۲، ص ۳۴۰.
- ۸- شرح نهج البلاغه ابن‌ابی‌الحدید، ج ۱۱، ص ۱۹ و الگوهای تربیت اجتماعی، ص ۱۶۴.
- ۹- میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۷۰۷.

چیزی نداد. مادرم عمره بنت رواحه به پدرم گفت: من به این تبعیض راضی نمی‌شوم، مگر آن که رسول خدا ﷺ درستی عمل تو را گواهی کند. از این رو پدرم به محضر پیامبر شرفیاب شد و عرض کرد: ای رسول خدا، من به فرزندم هدیه‌ای داده‌ام و همسرم مرا واداشته که شما را بر درستی این کار گواه بگیرم. پیامبر پرسیدند: آیا به همه فرزندان چنین هدیه‌ای داده‌ای.

گفت: نه. حضرت فرمودند: پس از خدا بترسید و بین فرزندانان به عدالت رفتار نمایید. من به کار ظالمانه گواهی نمی‌دهم»<sup>۹</sup>

### سخن آخر

با توجه به آن چه گفته شد، باید حساسیت به کارگیری شیوه تربیتی تشویق و تنبیه را دریافت، زیرا سهل‌انگاری و تندروی پرتگاهی مهیب در به کارگیری تشویق و ترغیب محسوب می‌شود. اما اگر مبلغان و